

**Streszczenie rozprawy doktorskiej mgr Aleksandry Bańkowskiej
pt.: „Żydowska opieka społeczna w Warszawie w latach 1939–1943”**

Praca stanowi monografię żydowskiej opieki społecznej w Warszawie i w getcie warszawskim w latach 1939-1943. Jej celem jest ukazanie opieki społecznej zarówno w aspekcie organizacyjnym, jak i samej działalności: jej form, sposobów działania i skali. Ponadto cała problematyka ukazana jest w kontekście przedwojennym, działalności opieki społecznej dla Żydów w Generalnym Gubernatorstwie i ogólnie życia społecznego w getcie warszawskim. Szczegółowemu opisowi towarzyszy refleksja o znaczeniu opieki społecznej w historii getta.

Główne źródła do badań nad tym tematem stanowią dokumenty urzędowe oraz materiały zebrane w Podziemnym Archiwum Getta Warszawskiego (Archiwum Ringelbluma), czyli źródła powstałe tam i wtedy. Podstawowym założeniem jest takie spojrzenie na opiekę społeczną, w którym uniknie się perspektywy powojennej, czyli po Zagładzie. Pozwala to na dostrzeżenie jej problemów i wyzwań.

Żydowska opieka społeczna została zorganizowana na bazie żydowskich stowarzyszeń opiekuńczych działających przed wojną w Warszawie, które we wrześniu 1939 r. połączyły się w Komisji Koordynacyjnej, utworzonej przy polskim biurze American Joint Distribution Committee (AJDC). Działając od stycznia 1940 r. pod nazwą Żydowska Samopomoc Społeczna – Komisja Koordynacyjna (ŻSS-KK), organizacja zbudowała ogromną sieć placówek opiekuńczych, jak kuchnie ludowe, schroniska dla przesiedleńców, sierocińce, świetlice dla dzieci i wiele innych, a także świadczyła pomoc w formie rozdawnictwa odzieży, paczek żywnościowych, zapomóg pieniężnych, pośrednictwa pracy, kursów zawodowych, bezpłatnych talonów do kąpielisk i pralni, bezpłatnych porad lekarskich. Wiosną 1940 r., w obliczu załamania finansowania ze źródeł zagranicznych, ŻSS-KK zorganizowała z inicjatywy Emanuela Ringelbluma sieć komitetów domowych i dzielnicowych, które zajęły się szeroko pojętą samopomocą wewnątrz domów, a także zbieraniem pieniędzy i darów rzeczowych do rozdziału między wszystkich podległych ŻSS-KK oraz kwalifikowaniem mieszkańców domu do świadczeń opieki społecznej. 17 września 1940 r. na wniosek Urzędu Szefa Dystryktu Warszawskiego powołano Żydowski Komitet Opiekuńczy Miejski (ŻKOM), jako oddział centralnej

Żydowskiej Samopomocy Społecznej dla Generalnego Gubernatorstwa. ŻKOM przejął nadzór nad stowarzyszeniami opiekuńczymi, a w marcu 1942 r. wchłonął je całkowicie. Do tego czasu utrzymywały one jednak sporą niezależność. Opieką społeczną i zdrowotną nad żydowską ludnością Warszawy zajmowała się również Rada Żydowska. Od połowy 1941 r. przejęła zarząd nad dożywianiem ludności getta w kuchniach ludowych, w listopadzie całość opieki nad przesiedleńcami, a w grudniu utworzyła referat oferujący pomoc doraźną. Od lutego 1941 r. RŻ dotowała działalność ŻKOM i ściśle z nim współpracowała.

Praca dzieli się na trzy części i dwanaście rozdziałów. Pierwsza część poświęcona jest uwarunkowaniom powstania i działalności żydowskiej pomocy społecznej w Warszawie w okresie wojny oraz kontekstom jej działania. Na początku staram się zrozumieć, jak działała opieka społeczna w II Rzeczypospolitej i jakie miejsce zajmowały w niej żydowskie stowarzyszenia opiekuńcze, a zwłaszcza polski oddział amerykańskiego Jointu. Następnie zarysowuję, jak wyglądała opieka społeczna w Generalnym Gubernatorstwie, jej podstawy prawne i finansowe, rola Jointu, a przede wszystkim jak powstała i działała centralna, powołana przez niemiecki rząd Żydowska Samopomoc Społeczna dla całej GG, która została rozwiązana dopiero w lipcu 1944 r. Odnosząc się do kwestii finansowania, badam skalę, formy i metody pomocy humanitarnej docierającej do GG z zagranicy, zarówno tej przeznaczonej dla wszystkich jej mieszkańców, jak i tej tylko dla Żydów. W czwartym i ostatnim rozdziale I części przenoszę się już do Warszawy i omawiam podstawowe fakty z historii Żydów warszawskich w okresie okupacji niemieckiej, w celu przybliżenia warunków i realiów, w jakich działała pomoc społeczna w getcie.

Kluczową częścią rozprawy jest część II, dotycząca systemu organizacji opieki społecznej dla Żydów w Warszawie. Odtwarzam więc na początku struktury opieki społecznej w ujęciu chronologicznym, wychodząc od Komisji Koordynacyjnej, stowarzyszeń i Jointu, przez opis powstawania Sektora Społecznego, powstawania ŻKOM i w końcu roli Rady Żydowskiej w opiece społecznej, a następnie przejmowaniu nadzoru nad kolejnymi jej obszarami. Kolejny rozdział jest poświęcony relacjom między przedstawicielami ŻSS a władzami niemieckimi, czyli urzędnikami podwydziału Spraw Ludnościowych i Opieki Społecznej (Bevölkerungswesen und Fürsorge, BuF) w urzędzie Pełnomocnika Szefa

Dystryktu na miasto Warszawę, następnie Transferstelle i w końcu komisarzem do spraw dzielnic żydowskiej Heinzem Auerswaldem. Interesuje mnie i charakter tych relacji i konkretne problemy, które były dyskutowane i negocjowane. W następnym rozdziale omawiam kwestię finansowania opieki społecznej, jej źródeł zagranicznych, rządowych i lokalnych: datków dobrowolnych, przymusowych podatków oraz opłat za świadczenia. Pokazuję jak w coraz większym stopniu opieka społeczna była finansowana przez samych Żydów w getcie. Ostatni rozdział dotyczy pracowników opieki społecznej i jej podopiecznych oraz wzajemnych relacji obu grup. Zastanawiam się w nim nad korzyściami, jakie niosła ze sobą praca w ŻSS, ustalam liczby pracowników i podopiecznych, badam sposoby kwalifikowania do świadczeń opieki społecznej. Odnoszę się też do wzorca działacza społecznego i jego realizacji w warunkach getta.

Najobszerniejsza, trzecia część pracy stanowi przegląd form działalności organizacji opieki społecznej i Rady Żydowskiej. Zaczynam od rozdziału poświęconego pomocy dla osób dorosłych i całych rodzin. Obejmowała ona dożywianie w kuchniach ludowych, paczki żywnościowe i odzieżowe, zapomogi pieniężne, pomoc w znalezieniu mieszkania, prowadzenie punktów dla przesiedleńców, domów starców i domów opieki oraz pomoc konstruktywną, czyli pożyczki na prowadzenie przedsiębiorstwa, pośrednictwo pracy, warsztaty rzemieślnicze i kursy zawodowe. Z tych form pomocy najszerzej stosowanymi były oczywiście dożywianie i punkty dla przesiedleńców; pozostałe niemal nie występują w literaturze przedmiotu, a są warte uwagi. W kolejnym rozdziale zajmuję się opieką nad dziećmi, omawiając różnorodne placówki opiekuńcze przeznaczone dla tej grupy podopiecznych, a więc: sierocińce, kuchnie i ogniska, „kąciki” przy komitetach domowych i dożywianie w domach, świetlice w punktach dla przesiedleńców i półinternaty dla dzieci ulicy. Rozdział następny jest poświęcony pomocy medycznej i sanitarnej. Omawiam w nim działalność szpitali, pogotowia ratunkowego i przychodni podstawowej opieki zdrowotnej. Dużo miejsca poświęcam działaniom mającym na celu walkę z epidemiami, przede wszystkim tyfusu plamistego. Rozdział kończy omówienie edukacji medycznej i badań naukowych w getcie nad tyfusem i chorobą głodową. Ostatni rozdział jeszcze dalej wykracza poza opiekę społeczną sensu stricto, ponieważ zajmuje się pracą kulturalną w ramach komitetów

domowych nadzorowaną przez Centralną Komisję Imprezową ŻSS-KK, towarzystwami kulturalnymi JIKOR i Tkuma, propagującymi języki żydowskie w getcie oraz grupą „Oneg Szabat”, które zebrała wielkie archiwum dokumentów i relacji, na których praca niniejsza jest oparta.

W Epilogu opisuję sytuację organizacji opieki społecznej w czasie wielkiej akcji likwidacyjnej latem 1942 r. Pojawia się w nim opis walki ocalenie sierocińców; walki o ocalenie pracowników ŻSS, których obwieszczenie z 22 lipca 1942 r. zwalniało z wysiedlenia; wreszcie pewnej roli, którą odegrały placówki opieki społecznej w dożywianiu mieszkańców getta w czasie akcji i osób czekających na Umschlagplatzu na transport do obozu zagłady w Treblince. Rekonstruuje też, nie bez trudności, działalność opieki społecznej w getcie szczątkowym. Prowadzono w nim dwa sierocińce; Rada Żydowska dysponowała kuchniami; działacze Sektora Społecznego próbowali odtworzyć w fabrykach (tzw. szopach) samopomoc i samorząd. Akcja styczniowa w 1943 r. zakończyła i tę działalność. Do czasu powstania w getcie jedyną placówką pomocową w getcie był szpital na Gęsiej.

Żydowska opieka społeczna w Warszawie była fenomenem w skali całego GG. Była bardzo szeroko rozbudowana, miała bardzo wyraźny aspekt samopomocowy i samorządowy, prowadziły ją w dużym stopniu przedwojenne stowarzyszenia. Pełniła funkcje wykraczające poza opiekę społeczną, tworzyła ramy dla życia kulturalnego, społecznego i politycznego w getcie warszawskim.